

פרק מספר 'מעיל אליהו' על הרמב"ם מאת רבי אליהו לואנץ זצ"ל מכת"י*

כתב הרמב"ם בהלכות גירושין פ"א הל' א-ב:

אין האשה מתגרשת אלא בכתב שיגיע לה, וכתב זה הוא הנקרא גט. עשרה דברים הם עיקר הגירושין מן התורה, ואלו הם: א. שלא יגרש האיש אלא ברצונו וכו' שנאמר והיה אם לא תמצא חן בעיניו וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו. אם לא תמצא חן בעיניו - מלמד שאינו מגרש אלא ברצונו. ואם נתגרשה שלא ברצונו אינה מגורשת. אבל האשה מתגרשת ברצונה ושלא ברצונה.

איתא בפרק בית שמאי¹, אמר רבי יוחנן כו', אמרו לו אינו דומה האיש המגרש לאשה המתגרשת, האשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה, והאיש אינו מוציא אלא לרצונו. ע"כ. משמע מכאן דהגט בעי ריצוי הלב, היינו דהבעל יגרש בלב שלם בלי פקפוק כלל ובלי שום אונסין, כדילפינן מהקרא² והיה אם לא תמצא חן בעיניו וכו'. ובעניין פיסול הגט, מצינו במתניתין בפרק המגרש³ גט מעושה בישראל כשר ובגוים פסול, ובגוים חובטין אותו ואומרים לו עשה מה שישראל אומרים לך (וכשר). ואמרין עלה בגמ', אמר רב נחמן אמר שמואל: גט המעושה בישראל כדין כשר, שלא כדין פסול ופוסל. בגוים כדין פסול ופוסל ואפילו ריח גט אין בו וכו'. משמע מכאן דרק אם העישוי הוא כדין אזי הגט כשר, ואם לאו - לאו⁴.

* רבינו אליהו ב"ר משה לואנץ (שכ"ד-שצ"ו; 1564-1636) נודע כאחד מגדולי התורה שבדורו בנגלה ובנסתר, אך רק מעט מכתביו נדפסו ורובם נשארו בכת"י. אבי אביו היה השתדלן המפורסם ר' יוסף יוזלמן מרוסיהיים. הוא למד תורה אצל חכמי עיר מולדתו פפד"מ ואצל חכמי העיר קרקא וביניהם המהר"ל, ונבחר לערוך ולסדר את ספר 'דרכי משה' של הרמ"א על הטור והב"י. נודע כמקובל ובעל מופתים, ולכן כונה כבר בחייו 'ר' אליהו בעל שם'. כיהן כרב וראש ישיבה בכמה ערים בגרמניה, ולבסוף בוורמס (ורמייאז). כאן מובא פרק מתוך ספר חדש ובו חידושיו על הרמב"ם שיצא לאור בעז"ה בקרוב מכתב ידו, עם הערות וציורים.

1 יבמות קיב, ב.

2 דברים כד, א.

3 גיטין פח, ב.

4 וכן ראיתי לראש ישיבת שעלבים הגאון רבי מיכאל ימר שליט"א בספרו "בנתיב ההלכה" (שעלבים תשע"ד) שדן בעניין הסכמי ממון קדם הנישואין, והביא דברי רב נחמן והסביר דבריו. וז"ל: אף כאשר הכפייה נעשית ע"י בית דין, הגט כשר רק כאשר הכפייה היא כדין, כלומר שמדובר במקרה

ויש להיזהר זהירות יתירה בענין הגט שיהיה ניתן בלי שום אימים, בזיונות, או אונסי הגוף או אונסי ממון וכיוצא בזה, דאז פוסלין הגט מדאורייתא ומביאיין לאיסור ממזרים רח"ל, כמבואר בדברי רבותינו ז"ל.

ואנן בדור יתמי דיתמי דרבו גיטין הפסולים מדאורייתא, על כן אמרתי לבאר מקצת העניינים הפסולים בגט. וזה החילותי בס"ד.

הנה כתב הרשב"א⁵ שאם איימו עליו בשעת הגט שאם לא יגרש יאסרוהו בנחושתיים, ומחמת איומם נתן הגט, הוי בכלל גט מעושה. וכן כתב הרדב"ז⁶ בענין האימים, דאפילו אם לא היו מכיין אותו, רק היה איום בלבד בדבר שיש בידו לעשותו, נקרא אונס כו' הוי גט מעושה. וכן בענין הבזיונות, דאסור לבזות אותו בכדי שייתן הגט כדמשמע מהרשב"א בתשובה⁷.

ובענין אונס ממון, היינו שאיימו עליו שאם לא ייתן גט ישיתו עליו קנס ממון, פשיטא דהוי גט מעושה, כדמשמע מדברי הריטב"א⁸ והריב"ש⁹ ורבי יהודה [בן] הרא"ש¹⁰ ועוד גדולים¹¹.

שבו ההלכה אכן מחייבת את הבעל לגרש. יש שני סוגי מקרים שבהם ההלכה מחייבת בעל לגרש: א. כאשר יש לבעל מומים או מחלות בלתי נסבלים ושאר המקרים המפורטים במסכת כתובות, שבהם ההלכה קובעת שיוציא ויתן כתובה. ב. כאשר האישה אסורה על הבעל, כגון נישואין אסורים או זנות. במקרים אלו, אם הגירושין נעשו בכפיית בית דין הגט כשר. בכל מקרה אחר, גט שניתן בכפייה הוא גט מעושה שלא כדין ונחשב פסול, וכפי שנפסק בשו"ע אבן העזר סי' קלד סע' ה (ועיין עוד לקמן בהערות 11, 14).

5 שו"ת ח"ב סי' רעו.

6 ח"ה סי' ב אלפים צה.

7 שו"ת הרשב"א ח"ז סי' תיד: הטוענת על בעלה שאינו יכול, והיא רוצה להתגרש ממנו מחמת כך... האשה שאמרה על בעלה שאינו יכול כלל, נאמנת. ומכל מקום בית דין באין עליה דרך בקשה... ונכנסים לחדר ועושין להם סעודה שמא מתוך כך ייתנו דעתם זה על זה... ואם לא רצה כופין אותו ליתן כתובה, אבל אין כופין אותו ליתן גט, אלא יכולין בית דין לאיים עליו בדברים, ובלבד שלא ינדוהו ולא יבזוהו ולא יצעררו אותו בגופו.

8 שו"ת הריטב"א סימן צו.

9 שו"ת הריב"ש החדשות סימן לב.

10 שו"ת זיכרון יהודה סימן עג.

11 וע"ז העיר הגר"מ ימר שליט"א וז"ל: יש שכתבו שמצאנו בזה מחלוקת בראשונים, אך אין דבריהם מוסכמים. בפתחי תשובה (אה"ע סי' קלב) מביא שבשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' א) הסתפק בזה, וביאר הפתחי תשובה שהספק הוא שמא יש בזה חילוק בין מכר לגט, שלגבי גט אונס ממון אינו אונס... אמנם העירו על דבריו שבהמשך דברי התשב"ץ שם מבואר שמסקנתו היא כדברי הראשונים הנ"ל, שגם לגבי גט אונס ממון נחשב אונס... אם אכן יש ראשונים הסוברים שאונס ממון אינו אונס לעניין גיטין, לדבריהם פשוט שהסכם קדם נישואין לא יפגע בכשרות הגט, שכן אף

אולם מצאנו מחלוקת ראשונים לגבי מי שקיבל על עצמו קנס בסך אלף דינרים אם לא יגרש, ואחר זמן נתחרט בדבר ולא רצה לגרש אשתו, ובאו קרובי האישה ואמרו לו שצריך ליתן הגט ואם לאו עליו לשלם הקנס בסך האלף דינרין, והלה מחמת קנס הממון נתן הגט, אי הוי בכלל גט מעושה אי לאו.

הר"י קולון נשאל¹² בעניין אונס ממון, וכתב דדבר פשוט הוא שהוא אונס, אבל נסתפק בעניין שהממון הושלש מתחילה אדעתא דהכי שאם ר"ל אדעתא דהכי שלא יתננו לו אם כן יגרש, אם כן עשה הבעל מתחילה מדעתו. והשיב מהרי"ק פשיטא שאין זה אונס מה שלא רצה השליש להחזיר לו המעות אם לא יגרשו. ובטעם העניין כתב דאין אונס אלא הבא לאדם מחמת אחרים זולתו, לאפוקי זה שהביא האונס עליו. וכן היא דעת רבי מיימון נג'אר, דהוא נשאל¹³ על ראובן שקנס עצמו במאה זהובים לאדון העיר אם יחזיר את אשתו ולא יגרשנה, ואחר כך גירשה בביטול כל מודעי. והשיב מהר"מ [נג'אר] דלא אמרינן גט מעושה אלא בשכפוהו בדבר שאינו רוצה לעשות, וכפוהו עד שעשה או הפחידוהו להפסיד אם לא יגרש. אבל בנדון זה שהוא חייב עצמו במה שהוא רוצה לעשות אין זו כפייה, שכל זמן שהוא מגרש ברצונו מגרש, ואע"פ שאין בידו להחזירה אם לא יפסיד לא הוה ליה אונס, שזה רצונו היה מתחילה לגרש, וברצונו מגרש, והקנס שעשה ברצונו עשאו לחזק עצמו לגרש, ולא הוה ליה אונס. ע"כ. הנה משמע מדבריו שהגט כשר, משום שהוא חייב עצמו לכתחילה בקנס זה¹⁴.

אם נחשיב גירושין כאלו הנעשים באונס, בוודאי לא גרע מאונס ממון שמאיימים ליטול את ממונו של הבעל אם לא יגרש (בנתיב ההלכה עמ' 319).

12 שו"ת מהרי"ק שורש סג.

13 הובאו דבריו בבית יוסף אה"ע סי' קלד ס"ק ה.

14 הנה מצאנו מחלוקת אחרונים בהבנת שיטת מהר"ם נגאר אי סובר כשיטת הר"י קולון או כשיטת הרשב"א. וכך כתב הגר"מ ימר שליט"א: יש ספק גדול בהבנת דבריו ובשאלה כמי הוא סובר. לשונו של רבי מיימון היא: "שהוא חייב עצמו במה שהוא רוצה לעשות", "כל זמן שהוא מגרש ברצונו מגרש", "זה רצונו היה מתחילה לגרש וברצונו הוא מגרש". השאלה היא מה כוונתו ובאיזה מציאות מדובר, אם מדובר במקרה בו הבעל עדיין עומד ברצונו לגרש כבתחילה, וכל החידוש הוא שאע"פ שאין בכוחו לחזור בו מן הקנס אם היה רוצה שלא לגרש, אין זה בגדר אונס, כיוון שלמעשה באמת רוצה לגרש גם אלמלא התחייב בקנס. אך אם מדובר במקרה שבו הבעל התחרט וכעת איננו רוצה לגרש, והוא מגרש רק כדי שלא להתחייב בקנס, ורבי מיימון מחדש שאף אופן כזה נחשב כרצון כיוון שכך היה רצונו בתחילה כשהכניס את עצמו לאונס, הרי שדבריו הם כשיטת המהר"ק... בפשטות נחלקו בזה הבית יוסף והרמ"א בדרכי משה. הבית יוסף הביא את דברי רבי מיימון הנ"ל והביא אחריהם את דברי הרשב"א שבהם מפורש שהמקבל על עצמו קנס ומגרש נחשב כאונס, והבית יוסף לא כתב או רמז לכך שיש כאן מחלוקת... לעומת זאת בדברי הרמ"א בדרכי משה שם מבואר לכאורה אחרת... [הוא] למד שרבי מיימון סובר כשיטת המהרי"ק, לפיה

אולם הרשב"א דעת אחרת הייתה עמו, דנשאל¹⁵ בדבר ראובן אשר נשא לאה לאישה, וקרובי לאה היו בהסכמה שיגרש ראובן זה את לאה אשתו, ונאותו זה לזה בקנס אלף דינרים ושיגרש זה לזמן ידוע. ואחר כך נתחרט ראובן ומיאן בדבר. והללו מתרין בו מצד הקנס, עד שזה הולך אצל הגזבר ומחלה פניו שיתפשר עמו, ולא רצה בתחבולות שעשו קרובי האשה, אדרבא איימו שאם יעבור אפילו שעה אחת מן הזמן ניחאו במשמר עד שיפרע, ומחמת יראה זו הוא מגרש, אלא שלא היה בקי למסור מודעא. אם נדון גט זה כדין מעושה אם לאו?

והשיב שגט זה גט מעושה ופסול הוא כל שידענו באונסו של זה, ואף על פי שלא מסר מודעא וכו', והביא דברי הראב"ד דכתב דמיניה שמעינן דאונס ממון הוי אונס. וכן היא דעת הר"ח, דמפריך כתלואה וזבין הוא זה, דכיון שקיבל על עצמו מדעתו בקנס אלף דינרים, ובנתינת הגט הרויח ממון זה שקבל על עצמו מדעתו בלא שום אונס, הרי זה כמקבל ממון דעלמא - לאו היא, שאין זה כמקבל ממון אלא כנפסד מהפסד ממון [נ]ניצל, וגרוע טובא מהפקעת שאר וכסות דלא חשבינן ליה קבלת ממון. וגט מעושה כגון זה אפילו ביד ישראל פסול, וכל שכן ביד גויים. ע"כ. וכן היא דעת המאירי, עיי"ש¹⁶.

(והנה בדברי הרשב"א יש שרצו לאמר דכוונתו היא רק במקום שחיוב הקנס היה שלא כדין, אולם אם מחויב הוא בקנס עפ"י הדין אזי הגט אינו מעושה. אך יש שהוכיחו שדבריו נאמרו גם אם היה מחויב עפ"י הדין והגט מעושה¹⁷. ואכמ"ל).

כיוון שהבעל הכניס עצמו מרצון למצב של אונס נחשב הדבר כרצון, אף שבפועל איננו רוצה לגרש ומגרש רק מחמת הקנס, ולא כשיטת הרשב"א (בנתיב ההלכה עמ' 322).

15 תשובות הרשב"א ח"ד סי' מ.

16 ז"ל המאירי בפירוש המשנה (גיטין פח, ב): עישוי זה שהוזכר במשנתנו, לא סוף דבר שחבטוהו והכהו על כך, אלא כל אונס במשמע, אפילו אונס ממון, כגון שהיו כושפין את ממונו עד שיגרש או הטילו עליו קנס על ידי גויים. ואפילו קיבלו מעצמו, כל שנתחרט וכופין אותו לקיים מצד הקנס אונס גמור הוא.

17 שו"ת אגודת אזוב אה"ע סי' יט: מוכח מדברי הרשב"א מיניה וביה דעל כורחך איירי בשהשיעבוד היה באופן המועיל עפ"י דין תורה, ואפילו הכי סבירא ליה דחשיב אונס. וז"ל הרשב"א, אם נפשך לומר כתלואה וזבין הוא זה, דכיון שקיבל על עצמו מדעתו קנס אלף דינרים ובנתינת הגט הרויח ממון זה הוה כמקבל ממון דעלמא, לא היא, שאין זה כמקבל ממון אלא כניצול מן ההפסד ממון, וגרוע טובא מהפקעת שאר כסות דמפטר מינייהו ע"י הגט, דלא חשבינן להו כקבלת ממון.... ומה שכתב התשב"ץ כ' זהו דווקא בשאין הכפייה תלויה בגירושין, שהרי גם אם לא יגרש כ"ש שיחויב בפריעת הכתובה, אלא שהם רוצים לוותר לו הפירעון הכתובה בעבור שיגרש, וכיון שכבר הוא מחויב ממון זה, הו"ל כאילו נטל ממון או מחילת החוב, משא"כ כשעיקר חיוב הקנס תלוי בגירושין, שאם הוא מגרש לא חל עליו חיוב כלל, דהו"ל כהצלת הפסד דחשיב אונס כמ"ש הרשב"א.